

A PROLETÁRDIKTATÚRA ÉS A PROLETARIÁTUS ÖNMAGA FELETTI DIKTATÚRÁJA

Két ok készítetett bennünket arra, hogy beszéljünk erről a számtalanszor megvitatott témáról. Az első gyakorlati jellegű. A mai munkásmozgalomban kétszeresen kedvezőtlenül viszonyulnak a proletárdiktatúrához. Egyrészt ennek a marxi fogalomnak a teljes félreértéséből következett a proletárdiktatúrának mint szilárd, központosított és ezért elvont államnak a dogmatikus vulgarizálása, sőt az utóbbi időben nemzetközi jellegűvé tétele is. Másrészt, szintén Marx félreértése következtében és az imént említettekre válaszként jelentkezik a proletárdiktatúrától, mint valamiféle elfogadhatatlan, antidemokratikus, embertelen stb. jelenségtől való eltávolodási törekvés. Mindkét esetben egyazon proletárdiktatúra-szemléletről van szó. A másik ok, amiért arra szántuk magunkat, hogy a proletárdiktatúráról írjunk, elméleti természetű. Nem tudunk arról, hogy a marxista elméletben létezne a proletárdiktatúrának olyan értelmezése, amellyel teljes egészében egyetérthetünk. Véleményünk szerint egyik sem felel meg teljes egészében Marx művének. Éppen ezért, a kérdés elméleti feldolgozásának hiányában került sor a munkásmozgalom gyakorlatában a proletárdiktatúrától való elidegenülésre: dogmatikusan vulgarizálták és visszaéltek ezzel a fogalommal, ezenkívül teljesen megtagadták.

Marx munkássága alapján úgy értelmezzük, hogy a proletárdiktatúra nem azonosítható a központosított állammal, de ezt a fogalmat a történettudomány sem nélkülözheti. A proletariátus igényt tart rá, ezért szükséges.¹ A proletárdiktatúra egyes gyakorlati formáinak a kedvezőtlen tapasztalata miatt nem vethetjük el magát a fogalmat.

A proletárdiktatúra

A politikai hatalomátvétel időszakáról beszélve Marx a következőket írta: „A kapitalista és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben az első forradalmi úton a másodikká alakul át. Ennek meg-

felel egy politikai átmeneti időszak is, melynek az állama nem lehet egyéb, mint a *proletariátus forradalmi diktatúrája*.²

Marx nem határozta meg pontosan, hogy mit jelent a diktatúra, csupán *forradalminak* nevezte. Ezek szerint a proletárdiktatúra lényegét forradalmi jellegében kell keresni. Engels az átmeneti időszakról beszélve mondja, hogy a munkásosztály az államhatalmat megszerezve a termelőeszközöket állami tulajdonba veszi és ezáltal befejezi azt a folyamatot, amelyet maga a kapitalista termelési mód kezdett el.³ De a proletárállamnak ezt a tettét Engels az utolsó cselekvéseként jelöli meg. „Az első ténykedés, amelyben az állam valóban az egész társadalom képviselőjeként lép fel — a termelőeszközök birtokbavétele a társadalom nevében — egyszersmind utolsó önálló ténykedése, mint államnak.”⁴ Habár azonnal hozzáteszi, hogy az állam *nem szűnik meg*, hanem *elhal*, ami azt jelenti, hogy a proletárállamnak időre van szüksége ahhoz, hogy megszűnjön államként létezni, s némileg ellentmondásosan hangzik, hogy az állam akkor szűnik meg, amikor birtokába veszi a termelőeszközöket. Nem inkább az állam megszűnése, mint elhalása ez?

Mintha Engels nem látta volna előre, hogy a magántulajdon *államosítása* még akadályozhatja is a tulajdon *társadalmisítását*. Habár az állam az uralkodó osztály terméke és eszköze, az adott körülmények között totalitárius államként lép fel. Ilyen esetben az állam nemcsak egy osztálytól különül el, és nem is csupán az uralkodó osztály eszköze, hanem elvont erőként önállósodik és Leviathánként fenyegeti az egész társadalmat. Az állam ilyen önállósodására akad példa az osztálytársadalmak minden időszakában. A totalitárius állam olyan elvont általánosság, amely a társadalom egyetlen különálló részének sem engedi meg, hogy az állam fölé emelkedjen. Ilyenek voltak az ókori keleti államok, a császárkori Róma és a fasiszta államok, és ilyenné válhat a proletárállam is, ha a termelőeszközök kizárólagos tulajdonosa marad. A proletariátus állama nem szűnik meg *állam* lenni azáltal, hogy birtokába veszi a termelőeszközöket. Még akkor sem, ha azt a „nép nevében” teszi. Még akkor sem, ha a nép képviselőjeként birtokolja a termelőeszközöket, mert még akkor is állam marad. Tehát nem azonos a néppel, társadalommal, hanem annál valamivel szűkebb, különállóbb. Mi biztosítja, hogy az államapparátus, a proletariátus politikai eszköze az átmeneti időszakban — hisz gazdasági képviselője is — nem idegenül el mind politikailag, mind gazdaságilag a proletariátustól és az egész társadalomtól? Egyes proletárállamok tapasztalatai éppen azt bizonyítják, hogy totalitárius törekvések léptek fel, amelyek nem az állam elhalásához, hanem megerősödéséhez vezetnek.

Az állam totalitarizálódásán nem csupán a társadalmi, hanem az osztályalaptól való elszakadást is kell értenünk: A totalitárius (a totálistól eltérően) állam saját szűk és partikuláris érdekeit általánossá emeli, a totális állam átfogó érdekévé teszi. A totalitarizmust általában véve a totalitás fogalmának az eltorzításaként kell értenünk (totalitás — ma-

gyarul: teljesség). A termelőeszközök államosítása az állam diktatórikussá válását eredményezheti, tehát az állam elszakadhat a társadalmi totalitástól. Egyébként az állam önmagában véve sohasem totális. A hagyományos állam és a totalitárius állam közötti különbség abban rejlik, hogy az előző osztály- és partikuláris jellegét kinyilvánítja, míg az utóbbi partikuláris jellegét oly módon leplezi, hogy általánossá teszi.

A termelőeszközök államosításának lényegét Engels tárta fel, amikor a kapitalizmus ilyen jellegű folyamatairól beszélt. „A termelőerők tőkeminőségét — írja — azonban sem a részvénytársaságokká és trösztökké, sem az állami tulajdonná való változtatás nem szünteti meg. A részvénytársaságoknál és trösztöknél ez nyilvánvaló. De a modern állam sem egyéb mint az a szervezet, melyet a polgári társadalom azért alkot meg önmagának, hogy a tőkés termelési mód általános külső feltételeit mind a munkások, mind az egyes tőkés túlkapásai ellenében fenntartsa. A modern állam, bármilyen is a formája, lényegileg kapitalista gépezet, a kapitalisták állama, az ideális egyetemes kapitalista. Minél több termelőerőt vesz át a tulajdonába, annál több állampolgárt zsákmányol ki. A munkások bérmunkások, proletárok maradnak. A tőkeviszony nem szűnik meg, ellenkezőleg, a csúcspontig fokozódik. De a csúcsra érve visszajára fordul. Az, hogy a termelőerők állami tulajdonban vannak, nem megoldása az összeütközésnek, de magában hordja a megoldás formális eszközét, kulcsát.”⁵ A modern polgári állam *ideális* kapitalistából mindinkább *tényleges* kapitalistává válik, mégpedig azért, hogy saját tulajdonába veszi a termelőeszközöket. Más szóval a tőkésosztály helyett maga az állam válik egyre inkább *tényleges* kapitalistává. Még a termelőeszközök teljes állami kézre juttatása sem teszi szocialista jellegűvé az ilyen államot. A bérmunka nemcsak hogy nem szűnik meg, hanem az állam mint „ténylegesen egyetemes tőkés” szinte bérbe veszi és kizsákmányolja az egész társadalmat. Ha netán egy ilyen állam szocialista jellegűnek is tartja magát, azért még semmit sem veszít kapitalista természetéből. Ahhoz, hogy egy állam *szocialista* legyen, azaz proletárállammá váljon, nemcsak hogy nem elég birtokába venni a termelőeszközöket, hanem arra nincs is szükség. Ha a proletárállam bizonyos időszakban „ténylegesen egyetemes tőkés” szerepet játszott, akkor szocialista jellegének, nem állami jellegének a bizonyításaként *azonnal* hozzá kell látnia a termelőeszközök tulajdonának a társadalomra, a termelőkre való átruházásához. Helyesen állapítja meg Engels, hogy az állami tulajdonba vétel nem jelent megoldást, de nincs igaza, amikor folytatólagosan leszögezi, hogy az önmagában hordozza a megoldás kulcsát. Az állami tulajdon nem hordozza magában a megoldás kulcsát, hanem inkább elrejtje azt. Ott, ahol az állam — nevezze az magát akár szocialistának is — egyszer a termelőeszközök birtokába jutott „mint ténylegesen egyetemes tőkés”, ott igyekszik a lehető legtovább ilyen formában fennmaradni. Csak kivételes szocialista államoknak sikerült rövid idő alatt átvinni a termelőeszközök tulajdonát a társadalomra.⁶

A szocialista állam, a proletárdiktatúra *forradalmi* jellege, *megkülönböztető sajátossága* a korábbi államformákhoz képest tehát nem abban rejlik — ahogyan Engels szeretné —, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonba mennek át, hanem a *társadalmi tulajdon* megteremtésében, a társadalomnak, a társult termelőknek a termelőeszközök tulajdonosává tételében. A proletariátus államának, azaz a forradalmi proletárdiktatúrának ez az első forradalmi cselekedete az állam egész története során, de ugyanakkor utolsó tette is. Az állam számos vonatkozásában még azt követően is állam marad, miután a termelőeszközöket átengedte a társadalomnak, és ezért elhalása — mivel csak ezáltal vált lehetségessé — valójában ekkor veszi kezdetét.

Engelstől eltérően mi így értelmezzük Marxnak a forradalmi proletárdiktatúráról kialakított fogalmát. Most pedig nézzük, hogyan kezeli Lenin ezt a fogalmat *Állam és forradalom* című művében. S ugyanakkor nézzük, vajon értelmezése egy történelmi tapasztalatot követően mennyire elfogadható és elégséges jelenlegi álláspontunkról szemlélve.

Lenin a következőket írja: „Az állam a hatalomnak külön szervezete, valamely osztály elnyomására szolgáló erőszakszervezete. Milyen osztályt kell elnyomni a proletariátusnak? Természetesen csakis a kizsákmányoló osztályt, vagyis a burzsoáziát. A dolgozóknak csak arra kell az állam, hogy elnyomják a kizsákmányolókat ellenállásukat. Ezt az elnyomást vezetni és valóra váltani azonban csak a proletariátus képes, mint az egyetlen mindvégig forradalmi osztály, az egyetlen osztály, amely egyesíteni tud minden dolgozót és kizsákmányoltat a burzsoázia teljes megsemmisítésére irányuló küzdelemben.”⁷ A proletárdiktatúrának, a proletárállamnak, „azaz az uralkodó osztályként megszervezett proletariátusnak” el kell távolítania a burzsoáziát. Az államnak mint a proletariátus elnyomó eszközének a burzsoázia proletariátus általi „elnyomására” való átállítása (proletárdiktatúra)⁸ önmagában véve nem jelenti a burzsoázia eltávolítását, sőt magának az államnak a felszámolását sem. Lenin azt állítja, hogy „éppen ebben rejlik az államnak mint olyannak a felszámolása”. Ahhoz, hogy a proletárdiktatúra *államként* joggal lehessen *forradalmi* (a termelőeszközök társadalmiasításával és a burzsoázia feletti diktatúrájával még nem válik azzá), államként diktatúrát kell gyakorolnia a társadalom osztályszerkezete felett. A proletárdiktatúra forradalmiságának nem a burzsoázia feletti diktatúra az általános jellemzője. Lenin az alábbiakat írva valószínűleg ugyanazokat a kedvezőtlen lehetőségeket tartotta szem előtt, amire mi is figyelmeztettünk, hogy „a proletariátusnak csak elhaló államra van szüksége, azaz olyan államra, amely úgy van berendezve, hogy azonnal kezd elhalni, s amelynek okvetlenül el kell halnia”.⁹ Mi van viszont akkor, ha a proletariátus állama nem kezd el azonnal megszűnni és nincs úgy berendezve, hogy azonnal el kelljen halnia? Ilyen esetben az állam hagyományos jegyket vesz fel, vagy pedig olyan erővé válik, amely nem csupán a burzsoázia, hanem az egész társadalom felett lebeg.

Természetesen Leninnek igaza van, amikor a proletárdiktatúra első feladatául a szervezett politikai hatalomnak a burzsoázia ellenforradalmától való megvédését jelöli meg. De ez volt a feladata mindazoknak az államformáknak is, amelyeket a polgárság hozott létre: a politikai hatalom megvédése a megdöntött osztálytól. Ezért a proletárdiktatúra forradalmi jellegét keresve sokkal mélyebbre kell hatolnunk ebben az államban, amely lényegében különbözik minden korábitól.

A proletariátus önmaga feletti diktatúrája

A proletárdiktatúra — az állam minden egyéb történelmi formájától eltérően, hogy *par excellence osztályjellegű* képződmény, tehát egyetlen osztály eszköze — azáltal forradalmi, hogy *nem osztályjellegű*, hanem *társadalmi*, azaz *osztálynélküli*. Mit is szeretnénk ezzel mondani? A proletárdiktatúra azáltal *forradalmi*, nem pedig *konzervatív*, mint az összes többi államforma, hogy *nem egyetlen osztály* képződménye, hanem *több-kevésbé az egész társadalom* szükségszerű eszköze: a *társadalom* eszközöként, pedig *nem csupán egyetlen osztály* ellen irányul, hanem *magának a társadalom osztályjellegének* a felszámolására törekszik. A proletárdiktatúra egyedül akkor töltheti be forradalmi szerepét, ha diktatúrát gyakorol az összes osztály felett, ha tehát felszámolja mind a polgári, mind a munkásosztályt. A proletárdiktatúra ezért csak akkor fog „elhalni”, amikor létrejön az osztálynélküli társadalom. Mint állain olyan mértékben fog elhalni, forradalmi tényezőként beigazolódni, amilyen mértékben tevékenysége által az osztálynélküli társadalom kibontakozik.

Természetes, hogy a proletárdiktatúra forradalmi jellegét mindekelőtt a burzsoá osztály felszámolásával igazolja be. Ebben Leninnek mindenképpen igaza volt. De „az uralkodó osztályként megszervezett proletariátus nem azért számolja fel a polgárságot, hogy ezáltal befejezze történelmi küldetését. Már akkor, a burzsoázia felszámolásakor nem csupán a burzsoázia ellen lép fel, hanem — mivel nem pusztán saját osztályjellegű álláspontját képviseli, hanem társadalmi, történelmi álláspontot, a totalitás álláspontját — ezért ezt a burzsoázia érdekében is teszi. A burzsoá osztályt felszámolva a proletariátus a polgári korlátoltságot, elidegenedést és embertelenséget számolja fel. Amikor a proletariátus felszámolja, akkor osztályként szünteti meg. A burzsoázia felszámolása nem jelenti a többi osztály, mindekelőtt a proletariátus felszámolását, hanem ugyanakkor a társadalom osztályjellegének és korlátozott jellegének a megszüntetését is. Az egész társadalom magán viseli az osztályjellegű korlátok bélyegét, hisz a munkás fogalma kiterjedt minden emberre (a burzsoázia felszámolása tulajdonképpen proletarizálódását jelenti).

Amikor az egész társadalom egyetlen osztállyá válik, és amikor ez az

egyetlen osztály válik az egész társadalommá, akkor veszíti el formálisan a proletárdiktatúra osztályjellegét és szűnik meg osztályképződmény lenni és válik társadalmi jellegűvé, az egész társadalom eszközévé. Ilyenkor a társadalomban egyetlen osztály létezik, a munkásosztály. Ez képezi a társadalmat, amely még nem nevezhető osztály nélkülinek. A munkásosztály már megszűnik osztály lenni, viszont munkás jellege továbbra is fennmarad. Ahogyan a proletariátus osztályként és társadalmi mivoltában felszámolta a polgárságot, ugyanúgy kell felszámolnia önmagát is mind osztályként, mind pedig társadalmi mivoltában. Az állam csupán *a proletariátus önmaga felett gyakorolt diktatúrája* során válik valóban forradalmivá, társadalmi és történelmi értelemben.

Marx nemcsak a burzsoázia, hanem az összes osztály felszámolását tűzte ki a proletariátus forradalmi diktatúrájának céljává. A J. Weydemeyerhez 1852. március 5-én Londonba küldött levelében a következőket írta:

„Ami engem illet, nem az én érdemem, hogy felfedeztem volna akár az osztályok létezését a modern társadalomban, akár azok egymás közötti harcát. A polgári történetírók már rég bebizonyították ennek az osztályharcnak a történelmi fejlődését, a polgári közgazdászok pedig a tömegek gazdasági anatómiáját. Részemről az volt az új 1. hogy az *osztályok* létezése csak a *termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakasza*hoz van kötve; 2. hogy az osztályharc szükségszerűen a proletariátus diktatúrájához vezet; 3. hogy maga ez a diktatúra csak átmenet *valamennyi osztály megszüntetéséhez és az osztály nélküli társadalomhoz.*”

Marx, sajnos, nem fejtette ki, hogy mit ért az osztályok felszámolásán, sem pedig azt, hogyan lehet közvetlen intézkedésekkel eljutni az osztály nélküli társadalomig. Lenin valószínűleg azoknak a történelmi körülményeknek a hatására, amelyek közepette az *Allam és forradalmat* írta, a proletárdiktatúra alapvető szerepét a burzsoá ellenforradalomtól való védelemben és a burzsoázia feletti diktatúrában látta. Valójában ez a proletárdiktatúra szerepe. De vajon csak ez? Marx szerint a proletárdiktatúra *átmenetet* képez az *összes osztály felszámolása és az osztály nélküli társadalom* felé. Ha a diktatúra szerepe csak a burzsoázia elnyomásában nyilvánul meg, akkor rövid életűnek kell lennie. A proletariátus mihelyt felszámolja a polgári osztályt, állam nélkül marad. Ilyesmi nemcsak hogy nem történt meg, hanem a proletárállam megerősödése során — hogy igazolja diktatórikus szerepét — még el is nyomta valamennyi ellenfelét, korábbi harcostársait is, nem csupán a burzsoáziát vagy a burzsoá osztály „maradványait”.

Egyes proletárdiktatúrák kedvezőtlen tapasztalatai miatt manapság a munkásmozgalomban, különösen Nyugat-Európában (Francia Kommunista Párt) sor került Marx proletárdiktatúra fogalmának az elutasítására. A Francia Kommunista Párt tagadja a proletárdiktatúrát, mivel úgy véli, hogy az új társadalomba való átmenetnek ez a formája anti-

demokratikus és időnként erőszakos megnyilvánulásai miatt a mai körülmények között elfogadhatatlan.

A proletárdiktatúrához való viszonyulásoknak ezek a formái elfogadhatatlanok, mert marxi értelemben „a proletariátus forradalmi diktatúrája” egészen lényegeset, alapvetően mást jelent. A proletárdiktatúrának nincs semmilyen közös vonatkozása az erős, központosított és a társadalomtól elvonatkoztatott állammal, és még a proletárdiktatúra elutasítása is ennek az alapvető marxi fogalomnak az elméleti félreértésére vall. Marx az általam is említett két-három pontban említi a proletárdiktatúrát és járul hozzá ezzel tudományos megalapozásához. A fogalomtól való eltávolodás tehát vagy a marxizmus központi fogalmától, és így általában véve a marxizmustól való eltávolodást jelenti, vagy pedig Marxnak a tudományhoz való egész elméleti hozzájárulásának a teljes félreértésével azonos. A proletárdiktatúrától való eltávolodás a fogalom vak, dogmatikus és alkotói hozzáállás nélküli elfogadására emlékeztet.

Marx egész munkásságához híven a proletariátus forradalmi diktatúráját egyedül csak mint *önmaga felett gyakorolt diktatúrát* érthetjük meg. Hisz Marx elméleti munkásságának minden időszakában a proletariátus felszámolására is gondolt, amikor az osztályok és az osztálytársadalom felszámolását említette. Az osztály nélküli társadalom nem érhető el az összes osztály felszámolása nélkül, az osztályokat pedig nem lehet felszámolni a proletariátus felszámolása nélkül. A proletariátus azonban létezhet a burzsoázia felszámolását követően is. Ezek szerint a proletárdiktatúra nem csupán abban a viszonylag rövid időszakban érvényesül, amelyre a burzsoázia megszüntetéséhez van szükség, hanem egy sokkal hosszabb időszakra terjed ki, amire a proletariátus, illetve a munkásosztály megszüntetése miatt van szükség. Ez az időszak az adott körülményektől függően lesz rövidebb vagy hosszabb. Ahol a munkásosztály magasabb fejlettségi szintet ért el, ott ez az időszak rövidebb lesz, ahol viszont a munkásosztály kialakulóban volt, hosszabb időre lesz szükség ahhoz, hogy magasabb emberi szintre jusson el és túlhaladottá váljon.

Ahogy Marx, amikor a kapitalista osztályról beszél, akkor mindig annak lényegére, a *tőkére* gondol, ugyanúgy a munkásosztály esetében mindig annak lényegét, a *munkát* tartja szem előtt. Marx már korábban leszámolt azoknak a vulgáris szocialistáknak az álláspontjával, akik azt állították, hogy az új társadalomnak tőkére van szüksége, de tőkések nélkül,¹¹ de úgy tűnik, hogy már akkor le kellett volna számolnia azokkal a „lusta”, vulgáris és dogmatikus marxistákkal is, akik utána következtek, és akik az új társadalmon a megcsontosodott és változatlan munkásosztályt értették. Marxi értelemben véve az osztály nélküli társadalom előfeltétele nem csupán a polgárság, hanem a munkásosztály felszámolása is. Ezért a munkásosztály forradalmi önfelszámolásánál történő lehorgonyzás történelmi szempontból nézve hozzájárulást jelent a stagnáláshoz. A munkásosztály a politikai hatalmat birtokolva — tehát an-

nak a hatalomnak a birtokában amellyel az egész társadalom, illetve a tulajdon sorsa felől dönt — szerveződik állammá és kezd alapvetően megváltozni. A *munkát* magasabb *történelmi szintre* emeli és egy magasabb, emberibb tárgyi tevékenységi forma, az *emberi gyakorlat* felé közelíti. A munkásosztály csak ekkor jut el forradalmiságával a politikai és szociális szintről a radikális értelemben vett kommunista szintig. A korábbi forradalmi osztályoktól eltérően megváltoztatja magát a tevékenység formáját.¹² A munkásosztály csak ezáltal számíthat arra, hogy forradalma lényegesen különbözni fog minden korábbitól: ez nemcsak az osztálytársadalom új formáját eredményezi, és azt, hogy maga lesz az új uralkodó osztály, hanem az osztály nélküli társadalmat is életre hívja.

Ahhoz, hogy erre sor kerüljön, a forradalmi átalakulás egész folyamatára, erre az „átmenetre” lesz szüksége az államnak mint proletárdiktatúrának, amelyet mindenekelőtt az önmaga feletti diktatúraként kell értelmeznünk, de ez természetesen nem a közeljövőben fog bekövetkezni. Illúzió az állam közeli elhalását várni, mint ahogyan annak az erősödésétől ugyanezt remélni. Valójában az állam kerül az elhalás folyamatába, amelyet a munkásosztály *eszközként* használ fel önnön felszámolására.

Önigazgatás és a munkásosztály önmaga feletti diktatúrája

A proletárállamnak, „az uralkodó osztályként megszervezett proletariátusnak” a saját elhalását előkészítő első cselekedete, amellyel a proletariátus önmaga feletti diktatúráját igazolja, maga az önigazgatás. A proletariátus az önigazgatás által kötelezővé teszi önmaga számára, hogy éljen tulajdon természeti és történelmi jogával.¹³ Az önigazgatás ugyanakkor egyrészt az állam elhalásának a mozzanata, másrészt pedig magának a proletariátusnak a megszűnését teszi lehetővé. Amilyen mértékben a proletariátus objektumként elhal és a társadalom szubjektumává lép elő, olyan mértékben hal el majd az állam alanyi minőségében és kerül előtérbe tárgyi jelentőségében. Nyilvánvaló, hogy az önigazgatás magában hordja mind az egyik, mind a másik lehetőséget.

A jugoszláv kommunisták a proletárdiktatúrának ezt a kettős szerepét tartották szem előtt amikor programjukba az alábbiakat belefoglalták: „A munkásosztály haladó szerepe abból a tényből következik, hogy képtelen megszabadítani önmagát a kizsákmányolástól, anélkül, hogy ugyanakkor ne szabadítsa meg az egész társadalmat a történelmileg túlhaladott kapitalista rendszertől és a kizsákmányolás, valamint az elnyomás minden formájától. Ezért a munkásosztálynak szükségszerűen meg kell változtatnia mind a társadalom osztályszerkezetét, mind azokat a társadalmi viszonyokat amelyek közepette osztályként létezik.”¹⁴ Az önigazgatás másik mozzanatáról, az állam elhalásáról a JKSZ programja a következőket mondja: Az állam — (Dž. S. megjegyzése) „egyre kevésbé

jelentkezik az erőszak eszközeként és egyre inkább a dolgozók közös anyagi érdekeivel kapcsolatos tudaton és termelőszervezeteik közvetlen szükségletein alapuló társadalmi öngazgatás eszközeként kerül előtérbe.

A szocialista állam ezek szerint olyan sajátos államforma, amely elhal. Társadalmi szerepének és szervezetének olyannak kell lennie, hogy ez a folyamat szerepének közvetlen hordozóitól mind függetlenebbül mehessen végbe, de a szocializmus gazdasági erősödésével és a szocialista viszonyok érvényesülésével összhangban”.¹⁵

Az öngazgatás a munkásosztály felszabadításának az első és legfontosabb ténye. Ilyen szempontból a munkásosztály oly módon használja eszközként az államot, hogy a diktatúrát a proletariátus önmaga feletti diktatúrájává radikalizálja. Ez a *radikálisan* más jellegű állam önmaga feletti diktatúrájával szocialista államként csak az öngazgatás bevezetésével igazolja önmagát. Az állam elhalási folyamatának a kezdetével így a proletárállam *megszabadítja* a munkásosztályt az *államtól*. Az öngazgatás tehát megszabadítja a társadalmat absztrakciójától, az államtól, konkretizálja a társadalom minden tagját és a társadalmi termelés céljává, lényegévé teszi. „A szocializmus nem rendelheti alá valamiféle „magasabb céloknak” az ember egyéni boldogulását, hisz a szocializmus legfőbb célja az ember egyéni boldogulása.”¹⁶ Egy közvetlen emberi viszonyokat építő társadalomban nem lehetnek elvont „általános” és „magasabb” célok; a szocializmus célja maga a konkrét ember. A munkásosztály önfelszabadításának első lépése az, hogy meg kell szabadítani ezt az osztályt az államnak mint elvont általánosságnak a szükségszerűségétől.

A második pedig az, hogy a munkásosztálynak meg kell szabadulnia a munka kényszerétől saját felszámolása során, miközben az államot továbbra is az önmaga feletti diktatúra eszközeként használja. „A szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és külső célszerűség diktálta munka, vagyis ez a birodalom a dolog természeténél fogva kívül esik a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján.”¹⁷

Ahogy a burzsoázia felszámolása a munkásosztály szociális érvényesülését jelentette, a hatalom megszerzése pedig politikai kibontakozását, úgy tevékenységi módjának a megváltoztatása, az elidegenedett, elvont és mennyiségi szempontokat előtérbe helyező munka megszüntetése pedig a munkásosztály radikális felszabadulását, emberi önállósodását jelentette. A munkásosztály nem szabadulhat fel, ha nem számolja fel mindazokat a túlhaladott tevékenységi formákat, amelyek olyanná teszik, amilyen. Ezt önmagának kell véghez vinnie. Lassalle nem értette meg ennek a történelmi szükségszerűségnek a lényegét. A *gothai programban* azonban a következőket írta: „a munka felszabadítását a munkásosztálynak kell véghezvinnie, melyhez képest az összes többi osztály csupán *egyetlen reakciós tömeg*”.

Marx erre a következőket válaszolta: „az első strófa az Internacio-

nálé szervezeti szabályzatának a bevezető szavaiból való, de »javítva«”. Ott ezt olvassuk: „a munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kiharcolnia”. „Itt ellenben »a munkásosztálynak« kell felszabadítania — mit? »a munkát«. Értse, aki tudja.”¹⁸

Valóban, hogyan is értelmezzük azt, hogy Marx nem egyezik Lassalle-lal „a munka felszabadításának” követelésébn? Lassalle azt követeli, hogy a munkásosztály szabadítsa fel a munkát. De hogyan lehet felszabadítani valamit, ami már szabad? A munkásosztály létrejöttét a szabad munka tette lehetővé. Amikor a rabszolgákétól vagy a jobbágyokétól eltérő szabad munka lehetővé tette a kapitalizmus létrejöttét, a munkásosztály elveszítette szabadságát. A bér munka, ami nem más, mint a szabad munka¹⁹, tette a munkásosztályt függővé. A munka erejét szabadon áruba bocsátó munkás *szükségszerűen* vált munkássá. Ezek szerint a munka felszabadítását követelni a rabság követelését jelenti, azt, hogy a munkásosztály még szorosabban kötődjön a tőkéhez. Marx viszont azt követeli, hogy a munkásosztályt kell felszabadítani, nem pedig a munkát. Éppen a szabadon árusított bér munka *szükségszerű* jellegétől való megszabadulás képezi a munkásosztály felszabadulásának a legfontosabb feltételeit.

Mik a közvetlen feltételei annak, hogy megvalósuljanak a munkásosztály felszabadulásának ezek a körülményei, „hol ér véget a kedvetlenség és külső célszerűtlenség által meghatározott munka”? Tehát melyek azok a feladatok, amelyeknek a szocialista államnak, mint a proletariátus önmaga felett gyakorolt diktatúrájának kell eleget tennie ezzel a feltételezéssel kapcsolatosan?

1) A munkatermelékenységnek nemcsak gazdasági céljai vannak. A termelékenységet nemcsak a munka szempontjából kell vizsgálni. Tehát a szocialista termelési mód körülményei között a termelékenyebb munka alapvető célja nem a nagymérvű ártermelés, habár, ha hiány lép fel, akkor ez is közvetlen céllá válhat. A munkatermelékenység növelését radikálisabb történelmi álláspontról kell szemlélni. A munkatermelékenység növelésével létrejönnek az emberi tevékenység radikális megváltoztatásához szükséges feltételek. A kapitalizmustól eltérően — amely szintén érdekelve van a munkatermelékenység növelésében, és ahol a termelékenység növelése nem az ember érdekeit szolgálja — a társult termelők a proletariátus önmaga feletti diktatúrájának a körülményei között ki kellene hogy használjanak minden lehetőséget a termelékenység növelésére a saját érdekükben. A tőkés a munkatermelékenység növekedését az áruhalmozásra használják fel, ha pedig a munkatermelékenység növekedésének köszönhetően rövidítik a munkaidőt, akkor azt a munkásság nyomására teszik, vagy pedig azért, hogy legyen a munkásságnak ideje árujuk fogyasztására.²⁰ A társult termelők viszont éppen a proletariátus önmaga feletti diktatúráját kihasználva a tulajdon munkájuk termelékenységének a növelése által szabadulnának meg a munkától, azaz fokozatosan szünnének meg munkásosztály lenni. Az anya-

gi termelés területén csak úgy lehet megvalósítani a szabadságot, hogy a termelők az anyagi termelést és munkájukat a lehető legésszerűbben szervezik meg. Ez azt jelenti, hogy a munkaerő mind kisebb felhasználásával termelnek, azaz egyre termelékenyebbé válnak.²¹

Ennek a munkaidő lerövidítése a feltétele.²²

2) A szabad idő, a munka utáni idő a kapitalista újratermelési mód eredménye. Természetesen a társadalmi újratermelés minden korábbi módja ismerte már a szabad időt, de a modern kapitalizmus előtt a szabad idő sohasem volt ilyen nagy és nem terjedt ki a társadalom minden tagjára. A kapitalizmusban az embernek a munkától való felszabadulására csak azért volt szükség, hogy az ember felélhesse mindazt, amit a termelési folyamatban létrehozott. Ezek szerint a kapitalizmusban a szabad idő csak látszólag független a munkától. Sőt mi több, továbbra is a szükségszerűség szférájában marad, amelyben az ember arra kényszerül, hogy fogyasszon, költskezzen.²³ A szabad idő, azaz a fogyasztásra szánt idő közvetlenül a munka, azaz a tőke szolgálatában áll.

A valódi értelemben vett szabad időben, amelyre a munkásosztálynak van szüksége az önmaga felett gyakorolt diktatúra körülményei között, hogy megszabaduljon mindennemű szükségszerűségtől, amely munkásosztállyá teszi, ami tehát emberi *önmegvalósítását* teszi lehetővé. Az hogy „a munkásosztálynak önmagát kell felszabadítania” nem jelent semmi mást, mint hogy a munkásnak magának kell *emberként* kiteljesednie. A munkásosztály emberi *önmegvalósításának* lehetőségei végtelenek, mint amilyen egyetemes maga az emberi természet is. Említsük meg azonban az embernek a szabad időben történő, a proletárdiktatúra, a munkásosztály önnön korlátozott és egydimenziós léte felett gyakorolt diktatúrájának a körülményei között *önmegvalósításra* alkalmas irányzatokat:

- a) az embernek mint *zoon politikonnak* a politikai *önmegvalósítása* az öngazgatás útján jelentős helyet foglal el egész munkán kívüli idejében;
- b) a termelők folyamatos képzése a feltétele nem csupán a technológiai haladás figyelemmel kísérésének és az abba való beilleszkedésének, hanem mindazon politikai tisztségeknek a feltétele is, amelyeket az öngazgatás körülményei között gazdasági és társadalmi tényezőként betölt;
- c) végül pedig a társult termelők szabad idejüket egész sor emberi szükségletük kielégítésére fordítják, hogy sor kerülhessen emberi felszabadulásukra és a munkásosztály megszűnésére. Ilyen értelemben a művészetek, a tudomány, a filozófia, a sport stb. iránti igény nem lesz többé idegen az anyagi termelésben dolgozók számára és megszűnik a társadalmi elit privilégiuma lenni.

3) A szabad termelők társulási folyamatában végül a proletárállami a proletariátus önmaga felett gyakorolt diktatúrájaként igazolódik be. A

munka társítása vezet ehhez a célhoz. A termelők társítása tehát a munkásosztály osztályként történő felszámolásának a mozzanata. A társadalmisított termelés körülményei között meghatározott szűkebb vagy tágabb csoportszinten a munkásosztály érdekek szerint oszlik meg, amelyek gyakran ellentétbe kerülnek egymással. Ilyen körülmények között, amelyek csoportszinten teszik lehetővé az önzést, a munkásosztály a társadalom alkotórészeként nem túlhaladott osztály, hanem önmagán belül is teljesen részekre oszlik. Amint a tapasztalat bizonyítja ez a legmegfelelőbb talaj a liberalizmus létrejöttéhez. Éppen ezért a liberalista felaprózódás és a szabad konkurrenciaharc ellenpontjaként a munka társítása nem csupán túlhaladja a termelők megosztó, elaprózódó és részleges érdekeit, hanem hozzájárul a munkásosztály felaprózott érdekeinek a túlhaladásához is. A társult munka nem csupán két vagy több termelői társulás érdekeinek az egyesítését jelenti, hanem összefogó kapcsolatot képez az egyetemes társadalmi érdekek, a termelők társulásán alapuló társadalom kialakítása során.

Természetesen a munka társításának első lépései még nem lehetnek ilyen jellegűek. A helyi, ágazati, vagy regionális szintű társulás a szűk bezárkózásnak a széleskörűséggel való felváltását jelenti csupán, mégpedig a különálló társulások nélkül, amelyek osztársadalmi szinten mennek végbe és nem céltalan mesterséges csoportosulások. A termelők öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások útján zárják ki egymás közötti viszonyaikból a pusztán anyagi érdeket és „kölcsonös felelősségükkel és szolidaritásukkal összhangban” valóban az egyetemes érdekek érvényesítésén munkálkodnak.

A JSZSZK alkotmánya erről a következőket mondja: „A dolgozók közös munkájuk eredményeit a szocialista árutermelés feltételei között a piacon értéként megvalósítva, a társult munka szervezetének más öngazgatási szervezetekkel és közösségekkel való közvetlen összekapcsolásával, öngazgatási megegyezés és társadalmi megállapodás révén, valamint a munka és a fejlődés tervezésével társítják a társadalmi munkát, fejlesztik a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok egész rendszerét és leküzdik a piac ösztönös hatásait.”²⁴

A jugoszláv kommunisták már jóval korábban, a társult munka jelenlegi gyakorlati akcióinak a tartalmát megelőzve fogalmazták meg programjukban: „a társadalom a termelőerők és szocialista társadalmi viszonyok fejlődésével haladja majd túl az árutermelő jellegét”²⁵ Marxnak, az árutermelés legnagyobb kritikusaként az elgondolása nem határozatok, nem a piac illuzórikus túlhaladása, sem pedig a szocialista termelési mód értéktörvényének az „elméleti” kiküszöbölése útján váltható valóra, hanem mind az anyagi mind a szellemi termelőerők, a tudomány és az öngazgatás fejlődése által jöhet létre az, hogy az emberek számára, szükségleteik kielégítésére termeljünk, nem pedig valamiféle elvont piac igényeit figyelembe véve.

Fordította: *Garai László*

Jegyzetek

- ¹ Chile a legjobb negatív példa. Amikor hatalomra került Salvador Allende nemzeti egységkormányára, nem szervezte meg a proletárdiktatúrát. Ezért az ellenforradalomnak nem volt nehéz megdönteni. A hatalomra kerülő proletariátus első forradalmi tette a hagyományos államnak a proletárállammá való átszervezése, a proletárdiktatúra megteremtése kell hogy legyen. Ez megelőző intézkedés az ellenforradalom ellen.
- ² Marx—Engels: Válogatott művek I—II. köt., Szikra kiadása, Budapest, 1949, 2. kötet, 23. old.
- ³ „A proletariátus megragadja az államhatalmat és a termelőeszközöket egyelőre állami tulajdonná változtatja.” Uo. 146. old.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Uo. 144. old.
- ⁶ Jugoszláviában az az időszak, amikor az állam volt a termelőeszközök kizárólagos birtokosa mindössze hat-hét évig tartott. Már az ötvenes évek elejétől, az öngazgatás bevezetésétől kezdve az állam gazdasági funkcióinak az elhalási folyamata az öngazgatás bevezetésével, illetve a termelőeszközöknek a termelőkre való átruházásával párhuzamosan ment végbe.
- ⁷ Lenin: Állam és forradalom, Testvériség—Egység Kiadóvállalat, Újvidék, 1949, 28. old.
- ⁸ Uo. 20. old.
- ⁹ Uo. 28. old.
- ¹⁰ Marx—Engels: I. m. 442—443. old.
- ¹¹ Lásd: Marx: Temelji slobode, Naprijed, Zágráb, 1974, 228. old.
- ¹² Lásd: Marx: Német ideológia, Karl Marx és Friedrich Engels művei, III. kötet, Budapest, 1960.
- ¹³ A demokrácia és a diktatúra viszonyáról beszélve Franz Neumann a diktatúra három formájáról tesz említést:
- „1) A diktatúra a demokrácia egyik megőrzési módja lehet. Ez azonban az olyan különleges körülmények között létrejövő diktatúrákra vonatkozik, amelyek a hagyományos római típusúnak a funkcióját töltik be, és amelyet valamiféle államigazgatási formának tekintünk.
- 2) A diktatúra a demokrácia előkészítője is lehet. Ilyen esetben fejlődést segítő diktatúráról beszélhetünk.
- 3) A diktatúra a demokráciának a teljes tagadása is lehet, és ezáltal teljesen visszahúzó társadalmi rendszert képez.”
- A proletárdiktatúráról írva elmondja: „emlékeztetnünk kell arra, hogy a proletárdiktatúra marxista—leninista elgondolása éppen az ilyen előkészítő jellegű diktatúrák szempontjából volt demokratikus. A munkásosztály kezébe összpontosított hatalomnak mindennemű osztályuralom megszűnéséhez kellett vezetnie és az osztálytársadalomban érvényesülő szabadság új időszakában történő bevezetést kellett hogy jelentse. Itt most nem térhetünk ki arra, hogy erre nem került sor, hanem valami egész más jött létre”. *Demokratska i autoritarna država*, Naprijed, Zágráb, 1974, 211. oldal
- ¹⁴ *A JSZK programja*, 1976. 113—114. oldal
- ¹⁵ Uo. 117. oldal

- ¹⁶ Uo. 137. oldal
- ¹⁷ Marx: *Tőke III.* kötet, Budapest 1956, 786. oldal
- ¹⁸ Marx: *A gothai program kritikája*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1964, 22. oldal
- ¹⁹ Marx: *Bérmunka és tőke*
- ²⁰ Erről bővebben a *Koncentracija kapitala i udruživanja rada* című cikkünkben írtunk, *Politička misao*, 1976. 2—3. szám.
- ²¹ Marx: *A tőke*, III. kötet, Budapest 1956, 787. oldal.
- ²² Uo.
- ²³ V. Packard: Az amerikai fogyasztói társadalmat bírálva a következőket írja: „az Egyesült Államok népe bizonyos értelemben úgy él mintha tigrisekkel lenne összezárva. Arra tanítja, hogy minél többet fogyasszon, de ugyanakkor figyelmeztetik, hogy csodálatos gazdasági gépezete ellene fordulhat és felemésztheti. Állandóan arról győzik meg, hogy növelnie kell személyi fogyasztását, függetlenül attól, hogy szüksége van-e bizonyos termékekre vagy sem. Ezt igényli tőle az állandóan terjeszkedő gazdaság”. Vance Packard: *The Waste Makers*, Penguin Books, London, 1963. 18. old. Idézve R. Supek: *Ova jedina zemlja* című könyvéből, Zágráb, 1973, 225—226. oldal.
- ²⁴ *A JSZSZK Alkotmánya*, Újvidék, 1974, 12. oldal
- ²⁵ *A JK SZ programja*, 152. oldal.

Rezime

Diktatura i autodiktatura proletarijata

Razlozi koji su naveli autora da govori o ovoj toliko raspravljenoj temi su sledeći. U savremenom radničkom pokretu došlo je do dvostruko negativnog odnosa prema diktaturi proletarijata. Na jednoj strani, iz totalnog neshvaćanja ovog Marksovog pojma, proizišla je tendencija dogmatskog vulgariziranja diktature proletarijata kao čvrste, centralizirane i zato apstraktne države, i čak, u poslednje vreme, njena internacionalizacija kao takve. A na drugoj strani, kao također posledica nerazumevanja Marksa, ali i kao reakcija na prvu, javlja se tendencija potpunog odricanja od diktature proletarijata, kao nečeg neprihvatljivog, nedemokratskog, neljudskog itd. Drugi razlog je teorijske prirode. Naime, u marksističkoj teoriji data je i jedna eksplikacija diktature proletarijata s kojom bismo se mogli sasvim složiti. Nijedna ne odgovara celini Marksova dela. Zbog toga, zbog nedostatka teorijske elaboracije ovog pitanja, i dolazi u praksi radničkog pokreta do zastranjivanja u odnosu prema diktaturi proletarijata: dogmatske vulgarizacije i zloupotrebe ovog pojma i njegovog potpunog odricanja.

Autor pokušava da razjasni pojam i suštinu diktature proletarijata, autodiktature i samoupravljanja — kao prvog akta proleTERSKE držve, kojim ova odumire, i time se potvrđuje kao autodiktatura proletarijata.

Résumé

La dictature et autocratie du prolétariat

L'auteur a repris ce thème qui était à vrai dire tant traité, pour des raisons suivantes: Dans le mouvement moderne des ouvriers, une relation doublement négative a paru vers la dictature du prolétariat. La tendance de vulgarisation dogmatique de la dictature du prolétariat, qui était prise pour un État fort, centralisé, apstrait, est sortie d'une part de la totale incompréhension de cette idée de Marx. En plus, au dernier temps l'internationalisation de cette tendance était en cours. De l'autre part, aussi comme le résultat de l'incompréhension de Marx et comme la réaction à la précédente, se fait connaître la tendance de la négation totale de la dictature du prolétariat, comme une chose inacceptable, non démocratique, inhumaine. L'autre raison est de nature théorique, c'est à dire, dans la théorie Marxiste, une explication de la dictature du prolétariat a été donnée, avec laquelle nous pourrions être tout à fait d'accord, aucune ne correspond au totalité de l'oeuvre de Marx. Les déviations de relations paraissent, par rapport à la dictature du prolétariat dans la pratique de Mouvement ouvrier, à cause de la manque d'élaboration théorique de ce problème; c.à.d. vulgarisation dogmatique de cette notion, sa profanation et négation totale.

L'auteur tâche d'expliquer la notion et le sujet de la dictature du prolétariat, l'autocratie et l'autogestion, comme l'acte primordial de l'État prolétarien, par lequel il dépérit, et se justifie comme l'autocratie du prolétariat.